

ЗБАЛАНСОВАНИЙ РОЗВИТОК АГРАРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД УКРАЇНИ

О.В. Крохтяк, С.Я. Ольхович, О.І. Гриник

Інститут агроекології і природокористування НААН (м. Київ, Україна)

e-mail: lesja26051988@gmail.com; ORCID: 0000-0001-5415-903

e-mail: sv.olkhovych@ukr.net; ORCID: 0000-0002-0550-7797

e-mail: grynyuk_olga@ukr.net; ORCID: 0000-0002-9606-3414

Сільські території відіграють важливу роль у соціально-економічному та екологічному розвитку будь-якої держави, оскільки майже вся діяльність зосереджена у сільській місцевості. Для поліпшення свого добробуту та якості життя людей на селі, а також безпечного навколишнього середовища потрібно забезпечити збалансований розвиток екологічної, економічної та соціальної складових. Тому ця робота присвячена розвитку господарських відносин різних галузей (рослинництво, тваринництво) у сільській місцевості. Зроблено аналіз сільськогосподарської діяльності (рослинництво) у 2017–2020 рр. за показниками: урожайність сільськогосподарських культур, посівні площі сільськогосподарських культур та кількість продукції сільського господарства власного виробництва, проданої домогосподарствами. Встановлено, що у 2020 р. урожайність сільськогосподарських культур зменшилась від 3,12% (бурак цукровий) до 9,31% (зернові та зернобобові), також зменшились посівні площі та кількість проданої продукції виробництва. Аналіз сільськогосподарської діяльності (тваринництво) проводився за такими показниками: наявність сільськогосподарських тварин, отримана продукція тваринництва та продаж продукції власного виробництва і показав низхідну динаміку у 2020 р. порівняно з 2017 р. Так, наявність сільськогосподарських тварин у 2020 р. зменшилась від 3,4% (велика рогата худоба) до 20,04% (вівці), зменшилась і кількість проданої продукції тваринництва з 12,04% (яйця) до 20,04% (вівці); водночас збільшилась кількість отриманої продукції. Все це свідчить, що сільськогосподарська діяльність за галузями у сільській місцевості поступово занепадає. На нашу думку, збалансований розвиток аграрної діяльності у сільській місцевості повинен бути в гармонії екологічної, соціальної та економічної складових. Також потрібно відроджувати сільські території завдяки оптимізації територіальної організації.

Ключові слова: *земельні ресурси, урожайність сільськогосподарських культур, сільська місцевість, рослинництво, тваринництво.*

ВСТУП

Земля завжди була, є і буде основним засобом виробництва сільськогосподарської продукції. Більша частина земельних ресурсів зосереджена в сільських територіальних громадах і за основним призначенням є сільськогосподарськими. Сталий (збалансований) розвиток — це такий розвиток, який покликаний задовольняти потреби нинішнього покоління не завдаючи шкоди майбутнім, основою якого є економічні, екологічні та суспільні інтереси, без яких неможливий і розвиток земельних відносин сільських територіальних громад. Земельні ресурси сільськогосподарського призначення виконують низку функцій,

які притаманні і сільським територіям. Це екологічна, соціально-економічна, виробнича, соціально-демографічна та ін., а тому питання збалансованого розвитку аграрної діяльності у сільській місцевості наразі залишається актуальним [1; 2].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вище зазначеним питанням займалися багато вітчизняних науковців. Зокрема, проблемами соціально-економічного розвитку сільських територій присвятив свої праці Б.М. Данилишин, С.І. Дорогунцов [1] та ін.; проблеми екологічної безпеки агровиробництва у своїх працях висвітлюють Н.В. Зіновчук, О.І. Фурдичко,

П.Т. Саблук [3–5]; проблеми сталого розвитку сільських територій привертають увагу у дослідженнях А.М. Статівки, М.М. Мельникова [6; 7]. Однак актуальною досі залишається проблема сталого розвитку господарської діяльності в сільській місцевості.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Інформаційною базою дослідження є вітчизняні законодавчі і нормативні акти з питань економіки природокористування, охорони навколишнього природного середовища, матеріали й звіти Державної служби статистики України, інші джерела з проблематики дослідження. Для виконання поставлених завдань використовували такі методи досліджень: статистичний, порівняльний тощо.

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ЇХ ОБГОРОЕННЯ

Земельні ресурси є основою для існування людства та відіграють важливу роль у сталому (збалансованому) розвитку суспільства, зокрема сільських територіальних громад. Оскільки земельні ресурси є основним засобом виробництва, вони ще й виконують багато функцій, зокрема екологічну, яка характеризується показниками (якість атмосферного повітря на території, де розташовані землі сільськогосподарського призначення, стан земель сільськогосподарського призначення, скиди шкідливих речовин у ґрунті та поверхневі водойми на території, де розташовані землі сільськогосподарського призначення; утворення відходів на території, де розташовані землі сільськогосподарського призначення; забрудненість ґрунтів шкідливими речовинами, екологічний стан довкілля у сільській місцевості та ін.); економічну (площі земель сільськогосподарського призначення, врожайність сільськогосподарських культур, кількість працівників у сільському господарстві, заробітна плата працівників у сільському господарстві за категоріями робітників, сума капіталовкладень в інноваційні технології,

що зменшують негативний вплив сільського господарства на довкілля та ін.); соціально (рівень зайнятості населення у сільському господарстві, рівень заробітної плати сільського населення, валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу в сільському господарстві, рівень інформованості й забезпеченість закладами відпочинку сільського населення та ін.) [8].

Земельні відносини, які виникають за освоєння та ефективного використання у сільській місцевості, а також охороні й раціональному відновленню втрачених під час господарської діяльності корисних властивостей землі, виділяються у соціально-економічну категорію через унікальність землі як об'єкта загальних багатопільових інтересів. Особливістю земельних ресурсів є те, що вони одночасно виступають природним тілом, і товаром, який становить систему товарно-грошових відносин як соціально-економічну категорію [9–11].

Усі інтереси у сфері земельних відносин поділяють на дві групи: еколого-технологічні інтереси, які включають (ступінь господарської освоєності території, категорії і види цільового призначення, види функціонального і дозволеного використання, інтенсивність експлуатації та антропогенний вплив) та соціально-економічну групу (структура земельної власності за складом, поєднанням і пропорціями, тобто співвідношення між величиною земельної власності держави, визначених груп населення і приватних осіб; великих, середніх і дрібних власників; вітчизняних та іноземних землевласників тощо). Це можна віднести і до тих відносин, які відбуваються і у сільській місцевості [9].

Земля в соціальному аспекті — головний засіб виробництва і предмета праці як у сільському господарстві, так і в лісовому, що є джерелом продовольства для просторово-територіального базису розвитку продуктивних сил розселення. Так само земля, як фізична основа та невід'ємна частина екосистем суші, з її ґрунтовим покритвом є середовищем існування біогеоценозів та географічних середовищ, які складають «навколишнє природне середовище» [9].

В економічному аспекті земля як базис фінансової системи була і залишається основним ресурсом оздоровлення економічної ситуації, що склалася сьогодні у країні. Залучення до ефективного обігу земельно-ресурсного потенціалу та вдосконалення земельних відносин розглядається як пріоритетний напрям соціально-економічного розвитку України [9].

Збереження та раціональне використання земельних ресурсів сільської місцевості сьогодні є найважливішим питанням збалансованого розвитку будь-якої країни. Розвиток господарства у сільській місцевості має більші природно-економічні можливості: вміст у рослинницькій та тваринницькій продукції корисних для здоров'я людини мікроелементів, амінокислот, вітамінів тощо; сприятливі кліматичні умови для вирощування сільськогосподарських культур та тварин; високий професійний досвід працівників сільського господарства, харчової промисловості, вікові хліборобські традиції селян [12–14].

У табл. 1 проаналізовано діяльність господарств у сільській місцевості за основними показниками (рослинництво).

У табл. 1 наведено показники основної аграрної діяльності домогосподарств у сільській місцевості (рослинництво) в період 2017–2020 рр. Нами був зроблений аналіз за такими показниками: урожайність сільськогосподарських культур (зернові та зернобобові культури, буряк цукровий, соняшник, картопля); посівні площі у розрахунку на 100 домогосподарств (озимі на зерно, пшениця, ячмінь, жито); кількість продукції сільського господарства власного виробництва, проданої домогосподарствами (зернові та зернобобові культури, буряк цукровий, соняшник, картопля). Порівнюючи ці показники спостерігаємо, що у 2020 р. порівняно з 2017 р. урожайність зазначених культур зменшилась на 5,0% (картопля) та 9,31% (зернові та зернобобові культури). Також спостерігаємо, що зменшились посівні площі на 3,89% (пшениця) та 37% (ячмінь). Зменшилась

Таблиця 1. Основні показники сільськогосподарської діяльності домогосподарств у сільській місцевості (рослинництво)

Показники	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2020 р. до 2017 р., %
Урожайність, ц з 1 га зібраної площі					
Зернові та зернобобові культури – усього	34,90	33,93	36,80	31,65	–9,31
Буряк цукровий	335,90	298,76	274,64	325,41	–3,12
Соняшник	15,40	17,84	19,89	14,11	–8,37
Картопля	164,10	173,1	153,02	155,89	–5,00
Посівні площі у розрахунку на 100 домогосподарств, га					
Озимі на зерно – усього	15,23	15,44	15,04	14,41	–5,38
Пшениця	12,59	12,76	12,61	12,1	–3,89
Ячмінь	2,27	2,09	1,83	1,43	–37,00
Жито	0,31	0,36	0,26	0,24	–22,58
Кількість продукції сільського господарства власного виробництва, проданої домогосподарствами, у розрахунку на 100 домогосподарств, ц					
Зернові та зернобобові культури – усього	737,24	678,77	871,27	734,69	–0,35
Буряк цукровий	21,13	9,11	3,36	3,39	–83,96
Соняшник	174,48	177,76	224,61	166,82	–4,39
Картопля	46,70	59,48	42,53	26,43	–43,40

Примітка: складено авторами на основі [15–18].

і кількість проданої продукції від 0,35% до 83,96% зернові й зернобобові культури та буряк цукровий відповідно. Це вказує на те, що у сільській місцевості погіршується стан земельних ресурсів через внесення мінеральних добрив та пестицидів, скиди шкідливих речовин у ґрунті та поверхневі водойми та ін. Хоча багато господарств почало використовувати у своїй діяльності органічні добрива, але цього недостатньо.

У табл. 2 проаналізовано діяльність господарств у сільській місцевості за основними показниками (тваринництво).

У табл. 2 наведено основні показники сільськогосподарської діяльності тваринництва за 2017–2020 рр. Аналіз здійснювався за такими показниками: наявність сільськогосподарських тварин, отриманої продукції тваринництва та продаж продукції тваринництва власного виробництва сільськими домогосподарствами. Згідно із аналізом, у 2020 р. порівняно з 2017 р. наявність сільськогосподарських тварин у домогосподарствах зменшилася на 3,4% (велика рогата худоба) та 20,04% (вівці). Також зменшився продаж молока й мо-

лочної продукції тваринництва та меду на 12,04% і 76,74% відповідно. Водночас збільшилось у показниках отриманої продукції молока, яєць та вовни. Все це засвідчує, що галузь тваринництва у сільській місцевості є доволі розвинутою, але починає занепадати. І причин може бути безліч: погіршення якісного стану навколишнього середовища, неналежне дотримання санітарних правил, скид стічних вод тощо.

На нашу думку, одним із напрямів збалансованого розвитку аграрної діяльності у сільській місцевості має бути гармонізація екологічної, соціальної та економічної складових розвитку сусільства. Також напрямом формування розвитку сільського господарства за галузями (рослинництво, тваринництво) у сільській місцевості можуть бути як зовнішні (правова база, що стимулює розвиток конкурентних відносин у селі, соціальна політика, спеціалізація, розвиток інфраструктури, інвестиційна привабливість регіону та ін.), так і внутрішні чинники (обсяги виробництва, використання природних ресурсів, екологічна стійкість, рівень безробіття та ін.) [8].

Таблиця 2. Основні показники сільськогосподарської діяльності домогосподарств у сільській місцевості (тваринництво)

Показники	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2020 р. до 2017 р., %
Наявність сільськогосподарських тварин у сільських домогосподарствах					
Велика рогата худоба	526	518	497	508	-3,40
Вівці	544	462	468	435	-20,04
Птиця всякого віку	572	520	525	481	-15,90
Отримана продукція тваринництва в сільських домогосподарствах					
Молоко, кг	2582,8	2763,1	2903,5	2676,8	3,64
Яйця, шт.	61,0	62,0	63,0	63,0	3,28
Вовна, кг	1,2	0,6	1,0	3,0	150
Продаж продукції власного виробництва сільськими домогосподарствами у розрахунку на 100 домогосподарств, ц					
Молоко та молочні продукти (у перерахунку на молоко)	588,29	614,41	561,23	386,78	-34,25
Яйця, тис. шт.	4,65	5,77	5,38	4,09	-12,04
Мед	0,43	0,74	0,45	0,10	-76,74

Примітка: складено авторами на основі [15–18].

ВИСНОВКИ

Для забезпечення збалансованого розвитку аграрної діяльності сільських територіальних громад України за галузями (рослинництво, тваринництво) потрібно відроджувати сільські території завдяки оптимізації територіальної організації, створення сприятливих умов для сталого (збалансованого) розвитку та охорони

навколишнього середовища, поліпшення демографічної ситуації у сільській місцевості, покращання соціальної та побутової інфраструктури сільських жителів тощо. Тому питання збалансованого розвитку аграрної діяльності на територіях сільських громад є актуальним і наші дослідження будуть спрямовуватися на подальше їхнє вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

- Данилишин Б.М., Шостак Л.Б. Сталий розвиток в системі природно-ресурсних обмежень. Київ: СОПС України НАНУ. 1999. 367 с.
- Павлов О.І. Сільські території України: функціонально-управлінська модель: моногр. Одеса: Астропринт, 2009. 344 с.
- Зіновчук Н.В. Екологічна політика в АПК: економічний аспект. моногр. Львів: «АТБ», 2007. 394 с.
- Екологічна безпека агропромислового виробництва: моногр. / за ред. О.І. Фурдичка, А.Л. Бойка. Київ: ДІА, 2013. 416 с.
- Саблук П.Т. Розвиток сільських територій — запорука відродження аграрної України. *Вісник аграрної науки*. 2006. № 5 С. 21–23.
- Статівка А.М. Правові аспекти забезпечення сталого розвитку сільських територій. *Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин в Україні*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 14–15 трав. 2010 р.). Хмельницький, 2010. С. 134–136.
- Мельников Н.Н. Устойчивое сельское развитие как условие преодоления бедности. *Аграрное и земельное право*. 2005. № 9. С. 13–25.
- Крохтяк О.В. Економічна оцінка функцій земель сільськогосподарського призначення: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.06. Київ, 2018. 195 с.
- Третяк А.М., Будзак О.С., Третяк В.М. та ін. Екологія землекористування: навч. посіб. / за ред. А.М. Третяка Київ: Інститут екологічного управління та збалансованого природокористування, 2017. 178 с.
- Третяк А.М. Економіка землекористування та землевпорядкування. навч. посіб: Київ: ТОВ ЦЗРУ, 2004. 542 с.
- Третяк А.М. Історія земельних відносин і землеустрою в Україні. навч. посіб: Київ: Аграрна наука, 2002. 280 с.
- Нелеп В.М., Висоцька О.М. Перспективи експорту продукції сільського господарства і харчової промисловості України. *Економіка АПК*. 2014. № 3. С. 72–78.
- Палапа Н.В., Сігалова І.О., Устименко О.В. Екологічна оцінка сільських селітебних територій. *Агроекологічний журнал*. 2017. № 2. С. 89–95.
- Сільське господарство України за 2019 р.: статистичний збірник. Київ. Державна служба статистики України, 230 с. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- Основні показники сільськогосподарської діяльності домогосподарств у сільській місцевості в 2017 р.: Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- Основні показники сільськогосподарської діяльності домогосподарств у сільській місцевості в 2018 р.: Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- Основні показники сільськогосподарської діяльності домогосподарств у сільській місцевості в 2019 р.: Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- Основні показники сільськогосподарської діяльності домогосподарств у сільській місцевості в 2020 р.: Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

REFERENCES

- Danylyshyn, B.M. & Shostak, L.B. (1999). *Stalyi rozvytok v systemi pryrodno-resursnykh обмежен [Sustainable development in the system of natural resource constraints]*. Kyiv: SOPS Ukrainy NANU [in Ukrainian].
- Pavlov, O.I. (2009). *Silski terytorii Ukrainy: funktsionalno-upravlinska model [Rural territories of Ukraine: functional-administrative model]*. Odessa: Astroprint [in Ukrainian].
- Zinovchuk, N.V. (2007). *Ekolohichna polityka v APK: ekonomichnyi aspekt [Environmental policy in agricultural: economic aspect]*. Lviv: «ATB» [in Ukrainian].
- Furdychko, O.I. & Boiko, A.L. (Eds.). (2013). *Ekolohichna bezpeka ahropromyslovoho vyrobnytstva [Ecological safety of agro-industrial production]*. Kyiv: DIA [in Ukrainian].
- Sabluk, P.T. (2006). *Rozvytok silskykh terytorii — zaporuka vidrodzhennia ahrarynoi Ukrainy [Rural development is the key to the revival of agrarian Ukraine]*. *Visnyk ahrarynoi nauky — Bulletin of Agricultural Science*, 5, 21–23 [in Ukrainian].

6. Stativka, A.M. (2010). Pravovi aspekty zabezpechennia staloho rozvytku silskykh terytorii [Legal aspects of ensuring sustainable development of rural areas]. *Aktualni problemy reformuvannia zemelnykh, ekolohichnykh, ahrarnykh ta hospodarskykh pravovidnosyn v Ukraini: Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia [Actual problems of reforming land, ecological, agrarian and economic legal relations in Ukraine: International scientific-practical conference]*. (pp. 134–136). Khmelnytskyi [in Ukrainian].
7. Melnikov, N.N. (2005). Ustoychivoe selskoe razvitie kak uslovie preodoleniya bednosti [Sustainable rural development as a condition for overcoming poverty]. *Agramoe i zemelnoe pravo – Agrarian and land law*, 9, 13–25 [in Russian].
8. Krokhtiak, O.V. (2018). Ekonomichna otsinka funktsii zemel silskohospodarskoho pryznachennia [Economic evaluation of the functions of agricultural lands]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
9. Tretiak, A.M., Budziak, O.S. & Tretiak, V.M. (Ed.). (2017). *Ekolohiia zemlekorystuvannia [Ecology of land use]*. Kyiv [in Ukrainian].
10. Tretiak, A.M. (2004). *Ekonomika zemlekorystuvannia ta zemlevporiadkuvannia [Economics of land use and land management]*. Kyiv: TOV TsZRU [in Ukrainian].
11. Tretiak, A.M. (2002). *Istoriia zemelnykh vidnosyn i zemleustroiu v Ukraini [History of land relations and land management in Ukraine]*. Kyiv: Ahrarna nauka [in Ukrainian].
12. Nelep, V.M. & Vysotska, O.M. (2014). Perspektyvy eksportu produktii silskoho hospodarstva i kharchovoi promyslovosti Ukrainy [Prospects for the export of agricultural products and the food industry of Ukraine]. *Ekonomika APK – Economics of agro-industrial complex*, 3, 72–78 [in Ukrainian].
13. Palapa, N.V., Sihalova, I.O. & Ustymenko, O.V. (2017). Ekolohichna otsinka silskykh selitebnykh terytorii [Ecological assessment of rural settlements]. *Ahroekolohichnyi zhurnal – Agroecological journal*, 2, 89–95 [in Ukrainian].
14. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. (2019). *Silke hospodarstvo Ukrainy za 2019 rik: statystychnyi zbirnyk [Agriculture of Ukraine for 2019: statistical collection]*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
15. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. (2018). *Osnovni pokaznyky silskohospodarskoi diialnosti domohospodarstv u silskii mistsevesti v 2017 rotsi [Main indicators of agricultural activity of households in rural areas in 2017]*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
16. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. (2019). *Osnovni pokaznyky silskohospodarskoi diialnosti domohospodarstv u silskii mistsevesti v 2018 rotsi [Main indicators of agricultural activity of households in rural areas in 2018]*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
17. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. (2020). *Osnovni pokaznyky silskohospodarskoi diialnosti domohospodarstv u silskii mistsevesti v 2019 rotsi [The main indicators of agricultural activity of rural households in 2019]*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
18. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. (2021). *Osnovni pokaznyky silskohospodarskoi diialnosti domohospodarstv u silskii mistsevesti v 2020 rotsi [Main indicators of agricultural activity of rural households in 2020]*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 18.03.2022